

UDC 271.222(477)(091)»1941/1944»

DOI 10.2518/2307-7778.19.2.15

Владислав ФУЛЬМЕС

протоієрей, аспірант кафедри нової та новітньої історії України Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, викладач Волинської православної богословської академії, вул. Градний Узвіз, 5, Луцьк, Україна, 43025 (fulmes777@gmail.com)

Vladyslav FULMES

archpriest, Postgraduate student of the Department of Modern and Contemporary History of Ukraine, Lesya Ukrainka Eastern European National University, teacher of Volyn Orthodox Theological Academy, Hradnyi uzviz str., 5, Lutsk, Ukraine, 43025 (fulmes777@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1263-9808>

СПОГАДИ АНАТОЛІЯ ДУБЛЯНСЬКОГО ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В РОКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ УКРАЇНИ (1941–1944 РР.)

Анотація. *Мета дослідження* – на основі спогадів учасника церковно-релігійного життя Волині Анатолія Дублянського, архівних документів та інших джерел дослідити діяльність Української Автокефальної Православної Церкви в роки німецької окупації України (1941–1944 рр.). **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, системності та науковості. При написанні дослідження були використані історико-порівняльний, проблемно-хронологічний і структурно-функціональний методи. **Наукова новизна** полягає в тому, що історію Української Автокефальної Православної Церкви в період німецької окупації (1941–1944 рр.) вперше в українській історіографії висвітлено на основі невідомих раніше спогадів Анатолія Дублянського та архівних документів. **Висновки.** Таким чином, для вивчення діяльності УАПЦ в період нацистської окупації важливим і цінним джерелом є спогади сучасника і активного учасника тих подій – Анатолія Дублянського – майбутнього митрополита Західноєвропейського і Паризького УАПЦ в діаспорі. Аналізуючи ці спогади та інші джерела вдається з'ясувати, що з початком нацистської окупації України серед українського населення з'явилася надія на відродження культурного та релігійного життя. Незважаючи на заборони та перешкоди, православні українці намагалися активно проводити церковно-релігійне життя. Проте для цього періоду характерним є існування двох православних церков: Автокефальної та Автономної, об'єднання яких, на превеликий жаль, так і не відбулося. Найважливішим для УАПЦ у цей період було створення власного єпископату, що свідчило про оформлення її як окремої структури на чолі з адміністратором Полікарпом (Сікорським), який довів багато зусиль для облаштування церковного життя в Україні, зокрема на Волині.

Ключові слова: УАПЦ, окупація, спогади, Анатолій Дублянський, ієрархія, церковне життя, Волинь.

ANATOLY DUBLYANSKY'S MEMOIRS ABOUT THE ACTIVITY OF THE UKRAINIAN AUTOCEPHALOUS ORTHODOX CHURCH DURING THE GERMAN OCCUPATION OF UKRAINE (1941–1944)

Abstract. *The purpose of the research* is to investigate the activities of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (UAOC) during the German occupation of Ukraine in 1941–1944 based on the memoirs of a member of the church and religious life of Volyn Anatoly Dublyansky, as well as based on the archival documents and other sources. **The methodology** of the study is based on the principles of historicism, systematics and scientific. Historical-comparative, problem-chronological and structural-functional methods were used in the research. **The scientific novelty** of the research is that for the first time in the Ukrainian historiography, based on the previously unknown memoirs of Anatoly Dublyansky and archival documents, the history of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church during the German occupation during 1941–1944 was summarized. **Conclusions.** Thus, to study the activities of the UAOC during the Nazi occupation, an important and valuable source is the memoirs of a contemporary and active participant in those events – Anatoly Dublyansky, in future Metropolitan of the Western European and Parisian UAOC in the Diaspora. Analyzing these memoirs, and through other sources, it is possible to find out that with the beginning of the Nazi occupation of Ukraine, the hope for the revival of cultural and religious life began to

prevail among the Ukrainian population. Despite the prohibitions and obstacles, orthodox Ukrainians tried to actively organize church and religious life. However, there were two parallel Orthodox churches during this period: the Autocephalous and the Autonomous, uniting of which, unfortunately, did not happen. Most important for the UAOC during this period was the acquisition of its own bishopric, which justify it as a separate structure, led by Administrator Policarp (Sikorsky), who made considerable efforts to arrange church life in Ukraine, in particular in Volyn.

Key words: UAOC, occupation, memoirs, Anatoly Dublyansky, hierarchy, church life, Volyn.

Постановка проблеми. XX століття в історії України характеризується складною боротьбою за державність та власну церкву. Українська Автокефальна Православна Церква (далі – УАПЦ), яка сформувалася на Всеукраїнському Православному Соборі в Києві в жовтні 1921 р., пройшла складний етап відродження. Із втратою української державності та загарбанням більшості українських земель більшовиками УАПЦ зазнала гонінь, а згодом ліквідації. Вдруге УАПЦ була відроджена під час німецької окупації України. Нацистське вторгнення до Радянського Союзу розпочалося 22 червня 1941 р., і вже до жовтня 1941 р. німці зайняли більшу частину України. В українському суспільстві з'явилися нові надії на відродження національного, культурного та релігійного життя. Тому православні українці, зокрема на Волині, почали швидко організовувати церковно-релігійне життя, вивчення якого сьогодні в умовах утворення та становлення Православної Церкви України є актуальним та дає можливість прослідкувати історію автокефального руху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання відновлення та діяльності УАПЦ в період німецької окупації України висвітлено в праці І. Власовського «Нарис історії Української Православної Церкви». Важливим джерелом для дослідження є «Мартирологія українських церков. Українська Православна Церква», де опубліковано частину документів із зазначеного періоду. Окремі питання діяльності УАПЦ під час німецької окупації висвітлено в працях та публікаціях В. Борщевича, Б. Зека, К. Двірної та М. Дробота, Л. Дударчука, Н. Мизака та В. Боднара. Дана публікація – це спроба розглянути діяльність УАПЦ на основі спогадів Анатолія Дублянського, який пізніше став митрополитом Західноєвропейським і Паризьким УАПЦ в діаспорі. Рукопис спогадів сьогодні зберігається в архіві Українського історичного та освітнього центру в Нью-Джерсі (США).

Мета дослідження – на основі спогадів учасника церковно-релігійного життя Волині Анатолія Дублянського, архівних документів та інших джерел дослідити діяльність УАПЦ в роки німецької окупації України в 1941–1944 рр.

Виклад основного матеріалу. Влітку 1941 р. на Волині відновився український церковний рух. Серед активного православного українського населення панувало сподівання на те, що відроджену УАПЦ в Україні очолить найстарший на українських землях за віком і стажем ієрарх архієпископ Олексій (Громадський). Проте 18 серпня 1941 р. архієпископ Олексій (Громадський) скликав таємно від українського громадянства Собор у Почаєві за участю трьох інших ієрархів – архієпископа Симона (Івановського), єпископа Пантелеймона (Рудика) та єпископа Веніаміна (Новицького), на якому Православну Церкву в Україні проголошено канонічно залежною від Московської патріархії на правах автономії (Martyrology of the Ukrainian Churches, 1987, p. 669).

Українська православна громадськість зреагувала на рішення архієпископа Олексія залишатися в залежності від Московської патріархії проханням до архієпископа Полікарпа (Сікорського) очолити Українську Православну Церкву на звільнених від більшовиків землях. 24 грудня 1941 р. митрополит Діонісій (Валединський) створив «Гимчасову Адміністрацію Православної Автокефальної Церкви на звільнених землях України», призначивши владика Полікарпа (Сікорського) правлячим єпископом Луцької єпархії в сані архієпископа Луцького і Ковельського, який мав займатися облаштуванням церковного життя в Україні. Таким чином, це створило існування двох православних ієрархій на одній території:

Автокефальної та Автономної Церков (Vlasovskyi, 1975, pp.204–205; Dvirna, Drobot, 2017, p. 22).

Головним завданням для владики Полікарпа в той час було створення власної ієрархії Української Православної Церкви. Тимчасове управління УАПЦ перетворилося на фактичний єпископат рішенням Першого Собору Українських єпископів, який відбувся в Пінську 8–10 лютого 1942 р. Архієпископи Полікарп і Олександр здійснили висвячення кількох єпископів: 8 лютого 1942 р. архімандрита Юрія (Коренасова) на єпископа Берестейського та вікарія владики Олександра (Іноземцева), 9 лютого 1942 р. архімандрита Никанора (Абрамовича) на єпископа Чигиринського і 10 лютого 1942 р. архімандрита Ігоря (Губу) на єпископа Уманського. Цим покладено початок новій ієрархії на окупованій німцями території України. Створено Собор Православних Єпископів – керівний орган Православної Церкви на звільнених землях України. До складу Собору увійшли: архієпископ Поліський Олександр (Іноземцев) – голова, архієпископ Полікарп (Сікорський) – адміністратор Православної Церкви на звільнених землях України, єпископ Берестейський Юрій (Коренасов), єпископ Чигиринський Никанор (Абрамович), єпископ Уманський Ігор (Губа). Висвята єпископів для УАПЦ свідчила про оформлення УАПЦ як окремої структури на чолі з адміністратором Полікарпом (Сікорським) (Vlasovskyi, 1975, pp.216).

Цікавою знахідкою, яка містить інформацію про перебування українських земель під німецькою окупацією, є спогади Анатолія Дублянського (майбутнього митрополита Західноєвропейського і Паризького УАПЦ в діаспорі) «Два роки. Спогади з часів німецької окупації Волині». Перебуваючи на еміграції в Німеччині, лікуючись у санаторіях, він написав спогади про «...те, що сам бачив і пережив...» (Two years. Memories from the time of the German occupation). Робота над відтворенням спогадів тривала з квітня до червня 1950 року. У кінці рукописного документа знаходимо відомості про місце, час написання та автора спогадів: «Гавтінг (біля Мюнхена) 17/VI – 1950 р. Анатоль Дублянський». Сьогодні рукопис спогадів зберігається в архіві Українського історичного та освітнього центру в Нью-Джерсі (США) та є цінним джерелом для вивчення періоду окупації України німецькими військами. У цих спогадах, важливе місце відводиться розповіді про церковне життя: «Я вже вправді написав про часи німецької окупації в Луцьку, але там більше про різні церковні справи цих часів» (Letter from Anatoly Dublyansky to Vitaly Melnik).

У час нацистської окупації України Анатолій Захарович Дублянський проживав у Луцьку. З 1941 року він працював у редакції часопису «Український голос» (1941–1944), а з 1942 року став редактором цього видання. Згідно з його спогадами, саме цей часопис став «трибуною української православної думки» (Two years. Memories from the time of the German occupation). Він згадував: «...У цей час розпочалася боротьба між українцями і москофільською течією в Церкві... У Луцьку біля митрополита Полікарпа (тоді ще архієпископа Луцького і Ковельського) зібрався український церковний актив. Трибуною української православної думки був «Український голос». Одного разу я затверджував статтю, яку приніс Федір Дутко. У цій статті (автором був її не знаю хто), дуже гостро критикувалося єпископів автономістів. Ця гостра критика могла підірвати, на мою думку, взагалі релігійність, особливо серед мас на Сході України, тому я запропонував дещо змінити. Ф. Д. (Федір Дутко) доніс про це Владиці Полікарпові, і я тоді вперше відвідав Владику, який запросив мене до себе і запитав, чому я не хочу друкувати цю статтю. В часі розмови владики переконав мене про необхідність вміщення цієї статті, що я й зробив. Це була остання стаття на церковні теми в «Українському Голосі», бо негайно після того якось вбіг цензор до редакції і заявив, що прийшла з Берліна заборона друкувати взагалі щонебудь на церковні теми, крім звичайної хроніки...» (Two years. Memories from the time of the German occupation). Саме на запрошення владики Полікарпа Анатолій

Дублянський також став членом митрополичої ради, яка діяла при соборі Святої Тройці м. Луцька (Ways of my life).

Анатолій Дублянський згадував: «До церковних справ повернувся знову, бо 1942 рік для нашої Української Православної Церкви став історичним. Вагу подій, що відбулися тоді у нашій церкві в Україні, може спочатку не всі оцінили належно, проте за короткий час бачимо, що висвячення української ієрархії спочатку в Пінську, а потім у Києві і Луцьку, було подією надзвичайної ваги. Відродилася канонічна Українська Церква, що для дальшого розвитку нашого народу і боротьби за своє нове визволення мало величезне значення» (Two years. Memories from the time of the German occupation). З цього приводу газета «Український голос» від 19 лютого 1942 р. подала інформацію про хід собору: «Служби Божі з участю нововисвячених єпископів-українців правилися по-українськи. Їх промови-обітници виголошені також українською мовою. Подорож владики адміністратора Полікарпа до Пінська, хіротонізація там трьох нових єпископів св. Автокефальної Православної Української Церкви, постанови св. єпископських Соборів – це події історичної ваги в церковному нашому житті» (Martyrology of the Ukrainian Churches, 1987, p. 686).

Упродовж літа 1942 року УАПЦ швидко зростала по всій Україні, не зважаючи на перешкоди з боку автономістів і дедалі частіші німецькі утиски. На осінь стала явною потреба скликати Собор єпископів для обговорення загального стану Церкви і проблем окремих епархій, а також для координації подальшої діяльності. Собор призначено на 4–8 жовтня в Луцьку. Однак німецька влада заборонила його проведення, і єпископи, які вже зібралися в Луцьку, обговорювали всі актуальні церковні справи неофіційно (Martyrology of the Ukrainian Churches, 1987, p. 729). Це пояснюється тим, що процес зростання українського православ'я та його активна національна позиція непокоїли нацистський режим.

Анатолій Дублянський згадував: «У Луцьку в жовтні 1942 року відбувся собор єпископів Української Автокефальної Православної Церкви. Це була радісна історична подія. Прибуло понад 10 єпископів. Німці не дали дозволу формально цьому собору відбутися. Коли Владика Полікарп їх повідомив, що відкласти Собор не може з формальних (технічних) причин, німці заявили, що не визнають жодних ухвал Собору (це найкращий доказ негативного ставлення до УАПЦ). Але Собор усе-таки відбувся. Соборні засідання здійснювалися в Луцькому кафедральному соборі, зокрема урочиста Всенічна і Літургія. На жаль, на Всенічній людей не було багато, натомість під час Літургії собор був переповнений... На Всенічній Собор урочисто надав титул митрополитів Владиці Олександру та Владиці Полікарпові. На Літургії, що її відправляли кілька єпископів, виголошено дві проповіді: владики Михаїла і владики Мстислава. Наскільки не помиляюся, то участь у соборі брали: митрополити Полікарп і Олександр, архієпископи Михаїл, Геннадій, Никанор, Ігор, єпископи Платон, Мстислав, В'ячеслав (останній взагалі часто бував у Луцьку і відправляв служби Божі). На Соборі, крім різних ухвал, обмірковано: можливість об'єднання Автокефальної і Автономної Православних Церков в Україні в одну Українську Православну Церкву. Першоєрархом цієї церкви мав стати митрополит Діонісій, як місцезблуститель Київського митрополичого престолу. Властиве керівництво церквою в Україні мало належати Синодові Української Православної Церкви в складі по три особи від кожної. Безперечно, це було дуже мудре рішення, яке, якби здійснилося, було б перемогою українського напрямку. Сам розбрат серед православних в Україні був явищем негативним і дуже неприємно відбивався на житті Церкви. Нічого кращого не могло здійснитися, як шукати шляхів поєднання, маючи на увазі створення незалежної від Москви Української Православної Церкви (знаю цікавий випадок, як в одній родині батько був єпископом автономної церкви, а син священником автокефальної)» (Two years. Memories from the time of the German occupation).

Найважливішим рішенням Собору в Луцьку стало відправлення до митрополита Олексія делегації в складі архієпископа Никанора і єпископа Мстислава для переговорів про можливе усунення церковного розколу. Їх місія закінчилася успіхом: 8 жовтня три ієрархи підписали в Почаєві Акт поєднання Автокефальної і Автономної Церкви. Однак проти цього Акта рішуче виступила група єпископів Автономної Церкви. Зі свого боку німецька влада також заявила, що вона не визнає підписаної в Почаєві угоди (Martyrology of the Ukrainian Churches, 1987, p. 729). Про це Анатолій Дублянський згадував: «Для налагодження справ об'єднання, конкретно для переговорів, були делеговані владика Никанор і Мстислав до митрополита Олексія... Після переговорів митрополит Олексій погодився на деякі українські пропозиції. Негайно після цього пресовий відділ канцелярії Владика митрополита Полікарпа видав повідомлення, яке я негайно дав для цензури Цупіггеру, сподіваючись, що він напевне пропустить. На жаль, Цупіггер, як видно, був проінформований про церковні справи. Він репрезентував офіційний німецький погляд на ці справи – небажання, щоб це об'єднання звершилося, і таким чином повстала одна сильна Православна Українська Церква. Цупіггер відповів мені, що цього повідомлення пропустити не може, бо з того об'єднання невідомо що вийде. Погодився тільки митрополит Олексій, а решта єпископів були проти цього. По лінії німецьких бажань чинила більшість єпископів автономістів – росіяни й русофіли, які заявили протест проти об'єднання з Українською Автокефальною Церквою. Так з цього об'єднання нічого не вийшло. Правда пізніше було умовлено..., що обі церкви між собою не будуть провадити боротьби, хоч відхід парафій від митрополита Олексія відбувався постійно і стан Української Православної Церкви збільшувався» (Two years. Memories from the time of the German occupation).

Згадує також Анатолій Дублянський про святкування ювілею з нагоди десятирічного архіпастирського служіння владика Полікарпа, яке припало на 1942 рік й відбулося в залі Українського Комітету, що знаходився навпроти міської Управи в Луцьку. У ході святкувань вказано на велике значення висвяти владика Полікарпа на єпископа. Тут також Анатолій Дублянський згадує цікаві розповіді владика про пошук кандидатів для українського єпископства та стверджує, що через незрозумілі причини та поспіх не завжди вдавалося обрати людину, гідну єпископського служіння. Для прикладу, він наводить хіротонії та діяльність владик Фотія (Тимошука) та Мануїла (Гарнавського) (Two years. Memories from the time of the German occupation).

Владика Полікарп доклад багато зусиль для організації церковного життя в цей час. Так одним із кроків формування структури автокефальної Церкви було створення в Луцьку православної духовної консисторії. Вона розпочала свою роботу 1 грудня 1941 р. спочатку в приміщенні Чесно-хресного братства, а потім перейшла до єпархіального будинку (Zek, 2017, p. 235). «При владіці Полікарпові, який носив тоді титул «тимчасового адміністратора Православної Автокефальної церкви в Україні», була створена консисторія та дорадча церковна рада. Секретарем консисторії був проф. М Тиравський... Церковна рада, як я згадував, була дорадчою... Засідання відбувалися в палаті владика Полікарпа (будинок біля собору), хоч сам владика в її засіданнях безпосередньо не завжди брав участь...» (Two years. Memories from the time of the German occupation). Крім цього, відновила свою роботу Богословська секція колишнього товариства Петра Могили, члени якої під керівництвом владика Полікарпа займалися виданням книг (Zek, 2017, p. 233). Крім організації ієрархії православної церкви, важливим було впорядкування Богослужбових книжок (власне передрук), що виконувала Луцька міська друкарня. З певним жалем Анатолій Дублянський стверджує, що, зважаючи на цензуру та заборону німецької влади будь що друкувати, УАПЦ на той час не мала свого друкованого пресового органу (Two years. Memories from the time of the German occupation).

Важливе завдання, яке стояло перед Православною Церквою, полягало в підвищенні професійного рівня її священнослужителів. У ситуації, коли німецька влада заборонила відкриття середніх і вищих духовних навчальних закладів, цю проблему вирішено відкриттям у червні 1942 року при Адміністрації УАПЦ в Луцьку шестимісячних пастирських і дяківських курсів, які готували священників та псаломщиків (Dudarchuk, 2018). Оголошення про ці курси знаходимо на сторінках часопису «Український голос» (Advertisement, 1942, р. 4). Пізніше Анатолій Дублянський згадував: «Кадри духовенства Української Автокефальної Православної Церкви побільшувалися через курси, які відбувалися у Луцьку в 1942 році. Кілька десятків курсантів, чи навіть більше, вивчали богословські дисципліни в будинках школи, побіч палати Владика. Був з них зорганізований другий хор у Соборі. Ці молоді ентузіасти займали потім парафії, де провадили корисну працю» (Two years. Memories from the time of the German occupation).

Однією з важливих подій у своєму житті в період німецької окупації Анатолій Дублянський вважав відвідини Києва. Перебуваючи тут неповних три дні, він відвідав головні пам'ятки міста, зокрема церковні: Софійський собор, Трапезну церкву Михайлівського Золотоверхого монастиря, Володимирську гірку, Андріївську церкву. Саме Богослужіння в Андріївському храмі справило на нього велике враження: «В передостанній день свого перебування в Києві відвідав я Андріївський собор. Був там на Всенічній. Відправляв Владика Мстислав у співслужінні двох священників і дияконів. Таку відправу не можна забути. Чув я добрі церковні хори: митрополічий у Варшаві, архієрейський у Вільні, але такого хору, як у Андріївському Соборі, щоб так чудово співав, не чув. Це й не дивно. Співали артисти київської опери під диригуванням (з дяком) Сніжевича. Був там ще аматорський хор на лівому кліросі, що мелодіями наслідував справжній хор. Церква була переповнена. Тут, власне, вперше в Києві я почув українську мову в масі серед киян. Що саме мене дивувало і вразило в Києві то те, що, мандруючи годинами по вулицях його, не чув ніде української мови...» (Two years. Memories from the time of the German occupation).

Анатолій Захарович згадував, що рік 1942 «не був ще так сповнений подій, як наступний. Це було свого роду лише затишся перед бурею. Передвісниками цієї бурі вже були окремі випадки терору зі сторони німців, їх цілковитого заперечення прав українського народу до самостійного життя, взагалі всіх людських прав, замкнення шкіл – середніх і фахових, початок масових депортацій до Німеччини та наростаючий спротив українського населення...» (Two years. Memories from the time of the German occupation). На початку 1943 року нацистські окупанти остаточно обмежили права діяльності УАПЦ. 11 січня 1943 р. влада оголосила про припинення діяльності Собору єпископів УАПЦ та підпорядкування Церкви на місцях генерал-комісаріатам (Myzak, Vodnar, 2011, р. 62). Таким чином, УАПЦ стала поділеною на церковно-адміністративні одиниці. Згідно з розпорядженням рейхскомісара в Україні Церква поділилася на Волинсько-Подільську, Житомирську, Київську, Дніпропетровську, Миколаївську та інші (Myzak, Vodnar, 2011, р. 62).

Німецька заборона на церковну діяльність припала на зміну розстановки сил у Другій світовій війні. Внаслідок успішного нападу навесні 1944 року радянських сил німці відступали з України. Покинути Україну змушена була й ієрархія УАПЦ, яка спочатку емігрувала до митрополита Діонісія у Варшаву, а потім до Німеччини та Західної Європи, де розпочала новий етап існування в емігрантських умовах.

Висновки. Таким чином, до вивчення діяльності УАПЦ в період нацистської окупації важливим і цінним джерелом є спогади сучасника і активного учасника тих подій – Анатолія Дублянського, який згодом став митрополитом Західноєвропейським і Паризьким УАПЦ в діаспорі. Аналізуючи ці спогади та інші джерела вдається дослідити, що з початком нацистської окупації України серед українського населення була надія на відродження національного культурного та

релігійного життя. Незважаючи на заборони та перешкоди, православні українці намагалися активно проводити церковно-релігійне життя. У цей період є характерним існування двох паралельних православних церков: Автокефальної та Автономної, між якими виникали дискусії та боротьба. Об'єднання цих двох інституцій, на превеликий жаль, так і не відбулося. Найважливішим для УАПЦ в зазначений період було здобуття нею власного єпископату, що свідчив про оформлення її як окремої структури на чолі з адміністратором Полікарпом (Сікорським), який доклав багато зусиль для облаштування церковного життя в Україні, зокрема на Волині.

Бібліографія

Боршевич, В. (2000). Українське церковне відродження на Волині (20–40-і рр. XX ст.). Луцьк: РВВ «Вежа», 254 с.

Власовський, І. (1975). Нарис історії Української православної церкви. Нью-Йорк – Бавн-Брук, 1975. Том IV. Ч. 2. 416 с.

Два роки. Спогади з часів німецької окупації. Fr. Anatoli Dubliansky papers. Box 2. Folder 19. Ukrainian History and Educational Center Archives. Somerset, New Jersey (USA).

Двірна, К., Дробот, М. (2017). Німецька окупаційна політика та духовно-релігійне життя на Волині 1941–1944 рр. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Історичні науки. № 7 (29). С. 18–25.

Дударчук, Л. (2018). Становище духовенства Української Автокефальної Православної Церкви на Волині в умовах німецької окупації (1941–1944 рр.). URL: https://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/73419/

Зек, Б. (2017). Луцьк у роки нацистської окупації (1941–1944): монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 421 с.

Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника. 22.05.1992 р. Волинський краєзнавчий музей. Інв. №КДФ–106832, KB–25058.

Мартирологія Українських Церков у чотирьох томах. (1987). Том I. Українська Православна Церква: документи, матеріали, християнський самвидав України. Торонто–Балтомир. 1207 с.

Мизак, Н., Боднар, В. (2011). Рух за відродження Української Автокефальної Православної Церкви в умовах німецької окупації України у 1941–1944 рр. Релігія та Соціум. № 2 (6). С. 57–65.

Оголошення. (1942). *Український голос*. 21 травня. С. 4.

Шляхи мого життя. Волинський краєзнавчий музей. Інв. № КДФ–17140, KB–74322.

References

Borshcheych, V. (2000). Ukrainke tserkovne vidrozhennia na Volyni (20–40-i rr. XX st.) [Ukrainian Church Revival in Volyn (20–40's of XX Century)]. Lutsk: RVV «Vezha», 254 p. [in Ukrainian].

Vlasovskiy, I. (1975). Narys istorii Ukrainkoï pravoslavnoi tserkvy [An outline of the history of the Ukrainian Orthodox Church]. Niu-York – Bavn-Bruk, 1975. Tom IV. Ch. 2. 416 p. [in Ukrainian].

Dva roky. Spohady z chasiv nimetskoï okupatsii [Two years. Memories from the time of the German occupation]. Fr. Anatoli Dubliansky papers. Box 2. Folder 19. Ukrainian History and Educational Center Archives. Somerset, New Jersey (USA) [in Ukrainian].

Dvirna, K., Drobot, M. (2017). Nimetska okupatsiina polityka ta dukhovno-relihiine zhyttia na Volyni 1941–1944 rr. [German Occupation Policy and Spiritual and Religious Life in Volyn 1941–1944]. *Mizhnarodnyi naukovi zhurnal «Internauka»*. *Istorychni nauky*. № 7 (29). Pp. 18–25 [in Ukrainian].

Dudarchuk, L. (2018). Stanovyshe dukhovenstva Ukrainkoï Avtokefalnoi Pravoslavnoi Tserkvy na Volyni v umovakh nimetskoï okupatsii (1941–1944 rr.) [The position of the clergy of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church in Volhynia under German occupation (1941–1944)]. URL: https://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/73419/ [in Ukrainian].

Zek, B. (2017). Lutsk u roky natsystsoï okupatsii (1941–1944): monohrafiia [Lutsk during the Nazi occupation (1941–1944) : Monograph]. Lutsk: Vezha-Druk, 421 p. [in Ukrainian].

Lyst Anatoliia Dublianskoho do Vitaliia Melnyka [Letter from Anatoly Dublyansky to Vitaly Melnik]. 22.05.1992 r. Volynskiy kraieznavchyi muzei. Inv. №KDF–106832, KV–25058 [in Ukrainian].

Martyrolohiia Ukrainskykh Tserkov u chotyrokhtomakh [Martyrology of the Ukrainian Churches in four volumes]. (1987). Tom I. Ukrainska Pravoslavna Tserkva: dokumenty, materialy, khrystyianskyi samvydav Ukrainy. Toronto–Baltomyr. 1207 p. [in Ukrainian].

Myzak, N., Bodnar, V. (2011). Rukh za vidrozhennia Ukrainskoi Avtokefalnoi Pravoslavnoi Tserkvy v umovakh nimetskoj okupatsii Ukrainy u 1941–1944 rr. [Movement for the Revival of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church under the German Occupation of Ukraine in 1941–1944]. *Relihiia ta Sotsium*. № 2 (6). Pp. 57–65 [in Ukrainian].

Oholoshennia [Advertisement.]. (1942). *Ukrainskyi holos*. 21 travnia. P. 4 [in Ukrainian].

Shliakhy moho zhyttia [Ways of my life]. Volynskyi kraieznavchyi muzei. Inv. № KDF–17140, KV–74322 [in Ukrainian].